

Сучасний аналіз процесів утвердження економічних систем

Андрій Кудряченко,
доктор історичних наук,
директор Інституту європейських досліджень
НАН України

Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем. – К.: КНЕУ. – 312 с.

Уважне знайомство з монографією дає підстави впевнено стверджувати, що вона вигідно відрізняється від більшості наукової літератури, яка виходить у вітчизняних видавництвах останнім часом. Перш за все, слід підкреслити, що в цій праці здійснено доволі вдало і з притаманним автору дослідницьким хистом творчий пошук та обґрунтування фундаментальних положень, покликаних виконати роль об'єднавчого чинника широкого кола проблем не лише інституціоналізму як наукового методу досліджень, але й подолання кризових явищ соціально-економічного розвитку. Актуальність напрацювань та положень автора цього вельми глибокого дослідження відчутно зростає з огляду на гостроту проблем, з якими зустрілися країни, що стали на шлях глибоких трансформаційних змін. Поряд з цим, і кризові явища світової економіки та неможливість однозначного застосування надбань класичних підходів для розробки ефективних заходів щодо їх подолання спонукають провідних науковців щонайменше до переоцінки рецептів, закономірностей та умов, за яких вони спрацьовують. Суспільство як динамічна система, постійні зміни умов взаємодії між об'єктами і суб'єктами сучасних економічних відносин потребують переосмислення, уточнення. Донедавна домінуюча абстрагованість та виразна захопленість точними науковими даними (математичним апаратом, відповідними розрахунками) в дослідженні економічних взаємодій призводить до відриву від соціальної складової. Остання, як свідчить прискіпливий аналіз, домінує у поведінці суб'єктів економічних та суспільних відносин. Тому усталені й характерні до цього часу теоретичні підходи і принципи наукового аналізу суспільних процесів, зокрема й економічних, потребують суттєвого оновлення. Назріла потреба в зміні наукової парадигми економічних досліджень, урахування низки важливих чинників, від яких чимало і провідних науковців раніше

абстрагувалися.

Нинішній стан економічної теорії багато дослідників небезпідставно характеризують як кризовий. Причина цього полягає у слабкості її методологічних позицій. Так, уразливість неокласичної теорії постала з нереалістичних основних передумов і теоретичних положень, невідповідності висновків і наукових прогнозів реаліям розмаїтого життя. Окремо інституціоналізм сам, як зазначає автор монографії, ще не дотягує до цілісної економічної теорії. Таке становище можна спостерігати і в інших соціогуманітарних науках. Уразливість їх методологічних засад особливо відчутна, коли йдеться про вивчення і спроби прогнозу процесів у країнах, що стали на шлях глибоких соціально-економічних перетворень. Тому імперативно постала потреба суттєвого оновлення теоретичних підходів та принципів наукового аналізу суспільних процесів загалом і економічних зокрема. За таких умов актуальність та перспективність інституціоналізму значно зростає. Це визначається не в протиставленні основних економічних шкіл та прагненні визначення істини в останній інстанції, а можливостями інституціоналізму взяти все раціональне та пов'язати його з реальним станом економічних процесів як у світовій, так і в національній економіці сьогодення.

Процес сучасного оновлення методологічних засад економічної теорії передбачає перехід до нової загальнонаукової парадигми пізнання процесів, що відбуваються у природі та суспільному житті, переосмислення положень нині домінуючої класичної парадигми Декарта – Ньютона, врахування тих важливих факторів суспільного буття, які раніше не бралися до уваги. Як наголошує С. Степаненко, світ нині стоїть перед необхідністю подолання обмеженості свого часу передової класичної теорії, яка виникла на ґрунті критики схоластики й утвердилася як перша дійсно наукова система знань про природу і світ, про принципи їх пізнання. В той же час протягом останнього століття сформувалися нові засади наукового пізнання, застосування яких уможливить більш повне розкриття об'єктів пізнання, їх складових.

Аналізуючи таке становище, С. Степаненко доходить висновку про доцільність застосування принципів і підходів саме системно-синергетичного наукового дослідження. Він обґрунтовує необхідність при аналізі особливостей соціально-економічного розвитку суспільства вийти за межі добре відомої методології класичної загальнонаукової парадигми, більш впевнено застосовувати сучасні принципи і підходи.

Рецензована праця не дає лінійних рецептів, вона примушує думати, аналізувати, дає інструментарій для прийняття виважених рішень, а не безоглядно використовувати рецепти провідних економік чи традиційних наукових шкіл. Виходячи саме з таких засад, С. Степаненко, будучи серйозним дослідником і досвідченим викладачем, слушно підкреслює, що неможливо відразу сформулювати в Україні чи в будь-якій іншій країні розвинуту демократію та передову економічну систему. Натомість, за

його баченням, потрібно, досліджуючи передовий досвід, з'ясувати та екстраполювати на вітчизняні реалії саме складові інституційного розвитку як економіки, так і суспільства та держави. Проблема методології сучасної економічної науки — формування таких наукових принципів і підходів до досліджень, що забезпечують побудову логічної, внутрішньо несуперечливої системи взаємопов'язаних економічних знань, які адекватно відображають усі аспекти економічних процесів та соціальних чинників.

Саме ця проблема методології інституціональної економічної теорії і досліджується в праці С. Степаненка. Встановлення зв'язків між основними положеннями інституціоналізму, розкриття їх взаємозв'язку з практикою, подолання частковості знань дасть можливість інституціоналізмові утвердитися як більш точній і практично орієнтованій теоретичній системі економічних знань, яка бере до уваги і соціальні чинники. Саме тому потрібно оновити методологічні засади економічної теорії, що спонукає до здійснення певних заходів. Наріжним серед них є перехід до нової загальнонаукової парадигми пізнання процесів, що відбуваються в природі та суспільному житті, переосмислення положень класичної парадигми Декарта-Ньютона, яка нині домінує. На цьому шляху, як слушно зазначає автор, провідна роль належить засадам системно-синергетичного аналізу та використанню принципів цивілізаційного дослідження суспільних процесів.

Застосування цивілізаційної парадигми уможливило комплексне використання сучасних загальнонаукових принципів та підходів до наукового аналізу суспільства. Відповідно до цього, вони розглядаються автором як одна з найбільш глибоких складових методології дослідження економічної сфери суспільства. В монографії подається ретельна і виважена характеристика цивілізаційної парадигми пізнання суспільства. Окремо аналізуються процеси становлення методологічних засад найбільш поширених у свій час систем економічних знань – марксистської, класичної та неокласичних економічних теорій. Простежуючи їх витоки і утвердження в наукових та суспільно-політичних колах, автор монографії справедливо вказує на те, що вони теж перебувають у площині загальних принципів наукового пізнання та підходів до них, що домінували на той чи інший час. Тому звернення автора монографії до принципів системно-синергетичного аналізу цілком логічно пов'язується з так званою цивілізаційною парадигмою дослідження суспільних процесів.

С. Степаненко, вміло застосовуючи власні напрацювання та нові підходи в рецензованій праці, прискіпливо з'ясує та обґрунтовує складові основного системоутворюючого зв'язку у господарській сфері суспільства. Дослідник наголошує, що провідну роль тут відіграє суспільна залежність відносно відокремлених індивідів, яка набуває двох форм: 1) суспільного поділу праці та 2) власності на засоби виробництва. А цілісність господарської системи суспільства забезпечується через економічний

центр. Ґрунтовним є те, що головний зв'язок економічної системи реалізується через встановлення прямих — від економічного центру до економічних індивідів, та зворотних — від індивідів до центру економічних зв'язків. Наявність петлі зворотного зв'язку є однією з ключових ознак системності господарської сфери суспільства. В такому контексті розглядаються права власності, економічних суб'єктів та економічних організацій, їх взаємовідносини та інші базові складові і характеристики економічної системи, в якій приматність отримали ринкові відносини. Тим самим відкривається ширше поле і більші можливості дослідження як теоретичних проблем організації економічної системи, так і, на цій основі, глибшого розуміння та врахування у практиці трансформаційних перетворень визначальних характеристик і факторів змін.

Іншими словами, все це уможлиблює застосування нових підходів при аналізі економічних явищ та інститутів, всього спектра соціально-економічного розвитку, застосовуючи процесний аналіз, розгляд змін у їх динаміці та взаємозв'язку. Такий підхід дає можливість подолати уразливі сторони одномірного чи статичного розгляду економічних явищ і процесів.

Необхідно однозначно наголосити на тому, що заслуговує на увагу дослідження С. Степаненком факторів суспільної свідомості на противагу догматиці класичної загальнонаукової парадигми Декарта - Ньютона, розгляду усіх процесів як незалежних від волі та свідомості людей, таких, що перебувають у рівновазі (статичному стані). Також долається матеріалістичний детермінізм і відповідна однозначна визначеність впливу його закономірностей. Важливою нині відмінністю інституціоналізму постає дослідження суспільної свідомості та форм, яких вона набуває в економічній системі. Застосування такого підходу дає змогу подолати штучне розмежування пізнавальної та предметно-перетворювальної її сторін.

Слід також відзначити застосування автором монографії нового для інституціоналізму організаційного підходу у дослідженні економічної системи. Врахування можливостей розмежування організації структури економічної системи та організації процесів взаємодії її складових дозволяють розглядати людину у різних ролях. Цей підхід дає змогу чітко зрозуміти, чому і як економічні індивіди набувають статусу економічних суб'єктів, дослідити зміну принципів методологічного індивідуалізму принципами суб'єктності. Замість узагальненої абстракції людини, домогосподарства чи сучасної фірми постає система економічних суб'єктів, які посідають різні місця в структурі економічної системи та мають певні економічні і соціальні функції, обстоюють певні інтереси. У взаємодії економічних суб'єктів проявляється головний зв'язок економічної системи, досягнення головної її мети – забезпечення економічної системи від розпаду. Динамізм дозволяє дослідити поведінку в тій чи іншій ситуації, запропонувати прогноз реакції та дій.

Вельми важливим у монографії є розкриття сутності і ролі економічних інститутів у процесах функціонування та розвитку економічних систем, безпосереднє дослідження практичної площини й того, як інтегруються в економічних інститутах усі розглянуті автором характеристики економічної системи.

Як маститий дослідник, автор монографії скористався загальноприйнятим підходом, який полягає в тому, що розвиток будь-якої теорії спирається на критичне переосмислення існуючих теорій, переоцінку, актуалізацію та розгляд їх окремих положень у розрізі нових методологічних засад і підходів. Інституціональна економічна теорія слушно розвиває окремі ідеї марксизму, кейнсіанства та критично оцінює методологічні надбання неокласичної економічної теорії. Переважна більшість обґрунтованих у монографії положень інституціональної економічної теорії є своєрідним і вдалим розвитком ідей та категоріального апарату попередників. С. Степаненко також уточнює пізнавальну, світоглядну (ідеологічну), методологічну та практичну функції інституалізму. Вони відображають вектори спрямування наукових досліджень, результат, на який мають бути націлені, призначення економічної теорії. Доведення результатів наукового аналізу до висновків, які відповідають зазначеним вимогам, є підтвердженням наповненості змістом методології економічної науки.

Вельми показово, що основна увага автора спрямовується на подолання академізму, відірваності популярних математичних статистичних методів, які застосовуються у економічній теорії, від реалій світової економіки. Натомість пріоритет віддається поєднанню пізнавальної та предметно-перетворюючої діяльності у системі організаційної науки. Все це обумовлює, на думку автора, наповнення глибоким новим змістом методологічної та практичної функції інституціональної економічної теорії.

Звичайно, що автор монографії розглядає переважно методологічні підходи до інституціонального аналізу економічних систем. Подальші кроки в напрямі розвитку методологічних засад інституціоналізму мають бути спрямовані на формування системи теоретичних положень, що склали б його зміст. Формування інституціональної економічної теорії як цілісної системи наукових і практичних знань потребує значного часу і творчих зусиль багатьох учених. Надзвичайна актуальність таких знань, опора на сучасні підходи та принципи наукових досліджень, зацікавлення суспільства в їх результатах дають підстави для оптимізму в утвердженні інституціональної економічної теорії в найближчій перспективі.

Загалом же слід однозначно підкреслити, що рецензована праця потребує поширення та подальшого розвитку. Що стосується поширення, то завдання полягає в тому, щоб вона була видана не тільки в академічному, а й у популярному викладі. Адже сьогодні потребує розуміння всіма політиками та державними службовцями всіх рівнів основ інституційного

аналізу, зокрема в економічній та соціальній сфері. Досягти відчутних реальних зрушень у справі розвитку демократії та соціально спрямованої ринкової економіки на пострадянських теренах неможливо без цілеспрямованої трансформації інститутів, у першу чергу — державних органів, без структурних змін організації ринку, підвищення громадської свідомості до стандартів розвинутого громадського суспільства. За інших підходів всі прагнення відразу і все пересадити з практики європейського розвитку на ґрунт вітчизняної дійсності викликатиме щонайменше спотворення і відторгнення. Врахування цивілізаційних надбань чи упущень та відповідна корекція курсу постає імперативною вимогою цивілізаційної парадигми дослідження суспільних процесів.

Таким чином, рецензована праця є вельми актуальною та корисною як для науковців-суспільствознавців, так і для практиків — політиків, державотворців, для всіх, хто небайдужий до перспектив розвитку України. Думається, що монографія С. Степаненка, як і подібні за рівнем викладу до неї сучасні напрацювання передових науковців, стане у добрій нагоді для подальшого розвитку суспільних наук і практики трансформаційних перетворень.